

Складне економічне становище Харківщини ускладнювалося ще й тим, що в Харкові і майже на всій території Харківської губернії знаходилися німецькі війська. Місцевим органам і, в першу чергу, Харківському губернському розпорядчому комітету, приходилося займатися розміщенням військових частин в губернії, забезпеченням їх їжею, паливом, фуражем, освітленням, ремонтом приміщень. В фонді цього комітету (ф.33) збереглося чимало документів, які інформують про роботу комітету в цьому напрямку.

Серед документів цього періоду слід виділити групу документів, які висвітлюють питання, що пов'язані з Донецьким вугільним басейном. У фонді Ради товариства антрацитових підприємств донецького басейну «Антрацит — союз» (ф.Р-891) зберігається копія договору про спільне регулювання питань відносно Донецького басейну, який було складено 5 вересня 1918 р. в місті Києві між Українською Державою та урядом Всеукраїнського війська Донського; тимчасові правила по розподілу донецького твердого мінерального палива, в яких йшла мова про визначення цін на це паливо, відміну державної монополії на торгівлю донецьким паливом, про норми розподілу палива між споживачами, про створення Доно-Української комісії по паливу з місцезнаходженням в Харкові.

Як відомо, економіка України, і особливо Харківського регіону, була тісно пов'язана з економікою Росії. Тому слід виділити також групу документів, які містять інформацію про взаємовідносини з Росією, і ті проблеми, які виникли на той час і які необхідно було вирішувати. Так, наприклад, на нараді Київського бюро «Углесоюза», яка відбулася 17 травня в м. Києві обговорювалося питання про юридичний статус товариств; правління яких на той час знаходилися в межах Великої Росії. Було прийнято постанову «обратиться к правительству Украинской державы с просьбой подтвердить в порядке верховного управления, что все акционерные общества и товарищества, промышленные и торговые предприятия коих находятся в пределах Украины, а правления в пределах Российской республики, правомочны продолжать их деятельность на основании их уставов и договоров» (документ російською мовою, зберігається в фонді Правління товариства власників кам'яновугільних підприємств донецького басейну «Углесоюз» (ф.Р-892). На цій нараді обговорювалося також питання про майно підприємств, одна частина якого знаходилася в межах Української Держави, а друга — Російської Республіки.

Актуальним на той час було і питання про пропуск товарів через російський та український кордони, про правила ввозу російських державних кредитних білетів на територію Української Держави, про оплату митом великоруських товарів та ін. Багато документів, які містять інформацію по вищезазначеним питанням, зберігаються у фонді харківської митниці (ф.84).

Значна група документів, яка зберігається в фонді Ради Харківських обласних кооперативних з'їздів (ф.Р-4821) висвітлює питання пов'язані з розвитком кооперативних установ на Харківщині, з відкриттям в Харкові Харківського відділення Українського народного кооперативного банку та ін.

Також слід виділити групу документів про формування Української армії, створення її частин і розміщення їх на території Харківської губернії, наприклад, про формування авіаційних частин, формування окремої Сердюцької дивізії, «в яку повинні бути покликані сини заможних хліборобів-землевласників», про вживання заходів до осіб, які ухиляються від військової повинності, про задоволення претензій козаків колишньої Російської армії, про осіб, яких треба було занести в призовні списки та ін. Ці документи зберігаються у фондах Харківського губернського розпорядчого комітету (ф.33), Харківського губернського V військової повинності присутствія (ф.21) та ін.

Стопідваємося, що вищезазначені документи зацікавлять дослідників і будуть важливим джерелом при вивченні питань, пов'язаних з утворенням Української гетьманської Держави.

Сергій Єсюнін

Проскурівський повітовий варто-охоронний курінь (1918 р.)

З початку квітня 1918 р. Військове Міністерство УНР та Генеральний штаб почали впроваджувати в дію новий план організації армії на основі територіального набору. Постійна регулярна армія мала зайняти місце народної міліції. Українські політичні й військові кола нарешті переконалися, що наймані та випадково формовані добровільні відділи не можуть замінити регулярної армії.

У вищезгаданому плані провідна роль відводилася губернським та повітовим комендатурам, які б відповідали не тільки за призов на військову службу і формування нових частин, а також були б у змозі контролювати рух військ та взаємини військової влади і населення. Для посилення дієздатності комендатур, при них формуються військові підрозділи — охоронні сотні. Саме ці сотні відіграли провідну роль у встановленні ладу і спокою у регіонах України після бурхливого 1917 р. Особливе значення охоронні сотні набули за часів Української Держави, ставши гарантом правопорядку у віддалених від столиці містах і повітах.

Однією з перших на Україні була організована сотня в Проскуріві (нині м. Хмельницький). Згідно з наказом Подільського Губернського коменданта, Збручанська січова сотня перейменовується з 1 квітня 1918 р. в Проскурівську повітову охоронну сотню при повітовому коменданті. Сотенним затверджено Червінського, який вже мав досвід служби у Січовому стрілецтві. 16 квітня «для наведення порядку у м. Проскуріві» повітовий комендант видає наказ №14: «...виставити пости козаків охоронної сотні на переїздах та задержувати всі підводи, котрі везуть з Проскурова майно, не маючи на це документів... Виставити пости біля комендатури та міського гарматного складу». З 20-го квітня

кількість постів розширюється і призначається варта в державні скарбниці (2 козаки), в Повітову народну управу (2), в управлінні повіткоменданта (3), до цейхауза (2), в Земському зборі (2), коло автомобілів (2), коло мотоциклетів (2), в автомаїстерні (2). До того ще були внутрішні вартові коло прапора (2), днювальні (2), по кухні (1), черговий по сотні (1). Варта назначалась в 12 годин дня і змінювалась через добу. Таким чином, вже з перших днів функціонування сотні найважливіші об'єкти міста були взяті під контроль. Козаків озброїли гвинтівками та шаблями. До потреб сотні з гарматного складу передано 3 кулети системи «Максим», і кулемет системи «Кольт», патрони та ін.

Посада	I охоронна сотня			II, III вартові сотні
	перша сотня	кулеметна команда	кинна сотня	
сотенних	1	--	--	2
півсотенних	3	1	1	4
бунчужних	1	--	--	2
чотарів	3	1	1	6
ройових	6	2	2	12
козаків	90	10	30	300
<i>Всього:</i>	<i>104</i>	<i>14</i>	<i>34</i>	<i>326</i>

Одночасно, з метою розширення сотні, розпочався набір козаків з місцевих жителів. Спочатку цей заклик не мав успіху. Так, протягом квітня до сотні було зараховано всього біля 40 козаків, при потребі 150. Одразу, після встановлення Гетьманської влади, з початку травня процес набору поживався, що дало змогу з 8 травня 1918 р. сформувати другу вартову сотню, а з 26 травня 1918 р. — третю. Наприклад, лише за наказом від 14 травня 1918 р. зараховано на всі види забезпечення 28 козаків з сіл Малиничі, Карпівці, Ружична. Тому, що люди пішли на службу, сприяла адміністративно-територіальна та військова реформа уряду П.Скоропадського, в якій провідну роль відводилася організації міцного місцевого адміністративного апарату. В світлі цього велика увага була приділена зміцненню положення повітових комендатур і охоронних сотень.

По-перше, було вирішено питання спорядження. З Вінницького складу нарешті одержали нові чоботи (295 пар), шинелі (300 шт.), сорочки (300 шт.) штани (300 шт.). По-друге, складено чіткий штатний розклад з тарифною сіткою. Сотенний мав оклад в 500 карбованців, півсотенний — 400 крб., бунчужний — 150 крб., чотовий — 130 крб., ройовий — 110 крб., козак — 90 крб. Для порівняння: фунт хліба коштував 1 крб.60 коп., фунт сала — 5 крб. 50 коп., кварта молока 60 коп. В такий лихий час бути на повному забезпеченні, мати одяг і взуття і ще отримувати гроші, приваблювало багатьох простих людей.

На початок червня 1918 р. були укомплектовані I-ша охоронна сотня, 2-га і 3-тя вартові сотні, які об'єднали в єдину військову частину — Проскурівський повітовий вартово-охоронний курінь. Командиром призначено осавула Мацькевича. Щоб мати повне уявлення про цю військову частину, доцільно навести штат куреня:

Сотні обслуговували немуштровані чини і спеціалісти. За I-ою сотнею закріплені: ветеринарний фельдшер, медичний фельдшер з помічником, каптенаріус, артільщик, коваль з помічником, римар, кравець з помічником, швець, шофер, 8 обозних, фуражер, інструктор, 2 кашовари. Всього 24 особи. За II-ою та III-ю сотнями закріплені: 2 медичних фельдшера, 2 каптенаріуса, 4 обозних, 4 хлібопека, 4 кашовари, 2 артільщики. Всього 20 чоловік. Крім того був зав. господарством (старшина), діловод-казначей, діловод муштрованої частини та 8 писарів I і II-го розрядів.

Таким чином, до куреня входило 529 чоловік. Це дало змогу цілодобово виставляти в місті Проскуріві 54 пости вартових біля всіх найважливіших об'єктів (державні установи, заводи, пошта, магазини та ін.). Також 20 постів курінь виставляв у повітах в Гречанах, Наркевичах, Війтівцях, Чорному Острові, Ярмолинцях.

Внутрішній лад у курені був запроваджений на зразок регулярних військових частин. Ще з початку травня посилену увагу повіткомендант приділяв військовій дисципліні та вишколу. От лише декілька з багатьох наказів коменданта, стосовно дисципліни (стилістика збережена): «Наказ № 39 від 10 травня 1918 р... Помічено, що козаки холяг по місту Проскуріву без козацького виду, шинелі носять порошпелювані, чоботи не чищені, поводяться дуже кепсько. Тому наказую всім старшим стежити за тим, аби одяга носилася військового зразку, зброю носити по формі... Всім козакам виконувати службу точно, згідно підписки. Винувні будуть привертатися до відповідальності включно до увільнення зі служби ...» Або «Наказ № 53 від 24 травня 1918 р... Козаки, що призначаються в комендатуру для варти не знають своїх обов'язків, приходять на варту не по формі одягнені і часто зовсім роштілехмані, коли звертаються до них чи то комендатура чи інше, козак сидить, курить і розбалакує. Взагалі ведуть себе не як козаки, а як Червона гвардія...» Для підняття військової дисципліни з 15 травня періодично печали проводити муштрове навчання, а також «Словесне навчання» за інструкціями про порядок в сотні, зберігання зброї. Для удосконалення військової виучки козаків, повіткомендант призначив інструкторів з старшин регулярної частини — 10-го Проскурівського полку. Для III-ї вартової сотні з 20 червня, а для II-ї сотні з 21 червня інструктори розпочали планові навчання.

Такі кроки зробили з Проскурівського повітового вартово-охоронного куреня дієздатну частину, і фактично порядок в повіті підтримувався протягом всього часу існування Української Держави. Крім охорони об'єктів, козакам приходилося втручатися у вирішення конфліктів між австрійськими військами і населенням, припиняти спроби самосуду і розбою. Часто це закінчувалося трагічно для козаків. *Надрикляд. 16 червня 1918 р. біля станції Гречани* при захисті майна складу Червоного хреста, загинув козак Стішенко Д. Або 2 липня 1918 р. в селі Доброговці Фельдшійської волості селянами вбито з рушницею два вартових, котрих прислано для припинення пограбованості посівів.

Після зміни влади в Україні — приходу Директорії, докорінно змінилася внутрішня обстановка в країні, з новою силою спалахує громадянська війна. В кінці 1918 р. частина козаків Проскурівського куреня подалася додому, до своїх сіл, частина влилася в діючу армію УНР. На початку 1919 р. новий комендант міста з козаків, які залишилися, ледь зміг сформувати дві охоронні сотні. Вплив цих сотень був обмежений лише містом і на повіт не розповсюджувався. Реально вони могли охороняти тільки залізничну станцію.

¹ Історія Українського війська. — Київ: видавництво «Варта». 1995. — Т. III. — С. 121.

² Держархів Вінницької обл., ф.р. 1196, оп. 1, спр. 7, арк. 1.

³ Держархів Вінницької обл., ф.р. 1196, оп. 1, спр. 7, арк. 6.

⁴ Держархів Вінницької обл., ф.р. 1196, оп. 1, спр. 7, арк. 9.

⁵ Держархів Вінницької обл., ф.р. 1196, оп. 1, спр. 7, арк. 13-15.

⁶ Держархів Вінницької обл., ф.р. 2734, оп. 1, спр. 20, арк. 58.

⁷ Держархів Вінницької обл., ф.р. 1196, оп. 1, спр. 7, арк. 80.

⁸ Держархів Вінницької обл., ф.р. 1196, оп. 1, спр. 7, арк. 14.

⁹ Держархів Вінницької обл., ф.р. 1196, оп. 1, спр. 7, арк. 97.

¹⁰ Журнал «Село», видання Подільської губ. управ. №30-31 від 1.09.1918. — С. 25.

¹¹ Держархів Вінницької обл., ф.р. 1196, оп. 1, спр. 7, арк. 98.

¹² Держархів Вінницької обл., ф.р. 1196, оп. 1, спр. 7, арк. 98.

¹³ Держархів Вінницької обл., ф.р. 1196, оп. 1, спр. 7, арк. 39.

¹⁴ Держархів Вінницької обл., ф.р. 1196, оп. 1, спр. 7, арк. 57.

¹⁵ Держархів Вінницької обл., ф.р. 1196, оп. 1, спр. 7, арк. 107.

¹⁶ Держархів Вінницької обл., ф.р. 2734, оп. 1, спр. 4, арк. 21.

¹⁷ Держархів Вінницької обл., ф.р. 1196, оп. 1, спр. 33, арк. 147.

Петро Кизименко

Легіон українських Січових стрільців на Єлисаветградщині

За умовами Берестейського миру між УНР та державами Четверного союзу на територію України були введені війська Німеччини і Австро-Угорщини, які незабаром допомогли очистити територію молодого незалежного європейської держави від більшовицьких військ.

Однією із складових частин австро-угорської групи військ був полк українських Січових стрільців, сформований з добровольців на українських землях, що на той час перебували під зверхністю Австро-Угорської імперії.

Командиром полка був онук імператора Австро-Угорщини Франца-Йосифа, австрійський архієпископ полковник Вільгельм фон Габсбург-Льотрінген (1895-1931 рр.).

У наказі по полку, оголошеному перед вступом на землі Наддніпрянщини, зокрема, говорилося: «Ніяких насильств і борб не зводити, а суперечки полагоджувати поки що своїм громадським судом. Кара смерті заборонена... Поведення з людьми має бути чинне. Говорити тільки по-українськи до населення». Тоді ж до стрілецького з'єднання звернулася Центральна Управа УСС. Вона ставила завдання на Великій Україні проявити «гарний лад і порядок, знаменитий послух і охоче сповновання своїх військових обов'язків». Крім того, стрільцями пропонувалося «Ширити скрізь серед українського населення національну свідомість, знання історії, літератури, краю і людей, пісні і музики, пошанування і культу всього рідного, своїх національних пам'яток, своєї минувшини... полишити по собі серед українського народу із днів світової війни пам'ятку не тільки карного, але і в найвищій степені культурного війська».

Згідно із спогадами очевидців і працями дослідників історії УСС, стрільці свято притримувались означеної юридичної бази. «УСС де тільки появлялись, працювали перед усім над національним і державницьким освідомленням громадянства і допомагали організувати «Просвіти», народні школи, курси українознавства, владжувати національні свята і т.п. Чимало УСС запряглося до цієї праці на довгий час і навіть після відходу легіону з України багато з них залишилося на місці».

На початку березня 1918 р. Єлисаветградщина була зайнята союзницькими німецькими та українськими військами. Але вже наприкінці місяця в результаті передислокації німецьких і австро-угорських військ край перейшов до австро-угорської сфери впливу. У населених пунктах замість німецьких призначалися австро-угорські коменданти, відповідним чином змінювали одне одного і військові формування. Невід'ємною частиною австро-угорського контингенту військ був і полк УСС, що прибув на Єлисаветградщину, певно, ще наприкінці березня. Загальновідомо, що союзники УНР зарекомендували себе не з найкращого боку, ледве не відразу перетворившись на загарбників, почавши проводити страхітливі каральні акції, втручатися до внутрішньої політики уряду тощо.

Втім, це ніякою мірою не стосувалося січовиків. І рабійницькій політиці окупантів УСС протиставляли те, що брали українське майно під свою охорону й передавали його створюваним чи відновлюючим свою діяльність українським установам. І все ж, дослідники відзначають, що, «на жаль багато добра пропадало-таки завдяки продажній адміністрації, де чимало ... служило людей, що вороже, або байдуже ставились до української держави».

Багато переслідуваних гетьманським режимом чи австро-німецькими військами українських діячів знаходило між УСС захист і оборону перед судами».